

Fra økonomisk vækst til en bæredygtig udvikling

Kapitel i Erik Christensen: Nye Værdier i politik og samfund. Paradigmeskift og kulturbrydninger. Hovedland 1990. s. 155-175.

Erik Christensen

Indledning

Udviklingsideen er en gammel central forestilling i Europa. Tanken om at alt forandrer sig, at udviklingen sker med en vis nødvendighed, og at der sker fremskridt har altid været et karakteristisk træk ved den vestlige kultur set i forhold til andre kulturer.¹

Udviklingsideen fik en særlig udformning med oplysningstidens fremskridtstanke, der kom til at danne grundlag for det moderne industrisamfunds opfattelse af udvikling, hvor økonomisk udvikling og specielt opfattelsen af økonomisk vækst som samfundsmæssig målsætning kom til at stå centralt.

I dag er der noget flertydigt over udviklingsbegrebet, således som det anvendes både i dagligsproget og i videnskabelige sammenhænge. Direkte oversat betyder udvikling, det at vikle noget ud af noget andet. Hvor går det hen? og Hvor kom det fra? I udvikling ligger der mange ting. Det kan betyde en bevægelse fra en tilstand til en anden, men det kan også betyde en bevægelse fra noget lavere til noget højere. Endelig kan det betegne en bevægelse fra noget enkelt til noget mere kompliceret. Og ofte er det et normativt begreb, der indeholder en vurdering af en bevægelse fra noget dårligere til noget bedre.²

For 100 år siden var det mere almindeligt at bruge begreberne fremskridt eller evolution. Når man i dag bruger udviklingsbegrebet, hænger det sikkert sammen med, at det normalt bliver betragtet som værende et mere neutralt begreb end de andre begreber. Fremskridt er et direkte normativt begreb, og evolutionsbegrebet forbindes normalt med biologien. Da man tidligere har set uheldige forsøg på ukritisk at anvende biologiske betragtninger på samfundsmæssige processer, har mange valgt at anvende det mere sprogligt neutrale begreb udvikling som overordnet begreb til beskrivelse af samfundsmæssige forandringsprocesser. Man taler i de forskellige samfundsvidenskaber om

økonomisk, social og politisk udvikling, og indenfor sociologien er udviklingssociologi en central disciplin.³

Hvis man skal skelne mellem de forskellige begreber, kan man sige, at forandring er det overordnede begreb, der indeholder dem alle. Al vækst er forandring, men ikke al forandring er vækst. Således vil en dynamisk ligevægtstilstand også indebære forandring, men ikke vækst. Og vækst er et mere generelt begreb end udvikling. Udvikling er den form for vækst, der sker ved kvalitative forandringer af systemer, mens vækst også er knyttet til rent kvantitative "forandringer."⁴

I dag har man i samfundsvidenskaben glemte, at der i alle opfattelser af udvikling også ligger et normativt element, nogle forestillinger om, hvad der er en god og ønskelig udvikling. Idemæssigt bygger de fleste forestillinger om udvikling stadig på oplysningstidens fremskridtstanke. Og bag denne forestilling ligger et ensidigt menneske- og natursyn, der viser sig i bestemte opfattelser af, hvad økonomisk og politisk udvikling er.

Det har længe været almindeligt at betragte de "højtudviklede" vestlige samfund som "mere udviklede" i forhold til de såkaldte "udviklingslande". Økonomisk vækst med en markedsøkonomi, en moderne stat med et pluralistisk flerpartisystem og en differentieret social struktur har for mange vestlige moderniseringsteoretikere været fremholdt som mål for udviklingslandene.

Marxister har benægtet denne opfattelse og fremholdt et billede af kapitalismen som et verdensomspændende system, hvor man med erfaringer fra de socialistiske u-landsrevolutioner, har erklæret at udvikling af en anden type end den kapitalistiske var mulig. I 1970'erne kunne det se ud til, at socialismen som u-landsmodel skulle blive succesfuld, hvorfor forskellige anti-imperialistiske bevægelser ensidigt knyttede deres socialistiske forhåbninger til udviklingen i den 3. verden.

1980'erne viste imidlertid begrænsningerne og store vanskeligheder i de såkaldte socialistiske u-landsrevolutioner. De planøkonomiske eksperimenter tog ikke hensyn til de specifikke sociale og kulturelle forhold. Mange kritiske udviklingsforskere kom frem til at udvikling, hverken synes at kunne skabes igennem en ensidig satsning på markedet eller staten. Udvikling måtte opfattes som et holistisk begreb, hvor den kulturelle og økologiske dimension indtog en meget mere fremtrædende plads end i de liberalistisk og marxistisk prægede udviklingsopfattelser.

Samtidig opstod der i de højtudviklede lande en række nye sociale bevægelser, der satte spørgsmålstegn ved både den liberalistiske og den traditionelle historisk-materialistiske udviklingsopfattelse, der især knyttede udviklingen til ændringer i de økonomiske strukturer. Det skete ikke mindst under indtryk af den dominerende udviklings konsekvenser i både u- og ilande. Udviklingen førte i mange tilfælde til øget ulighed, afhængighed mellem lokalsamfund og nationer, miljøproblemer samt til en underminering af den lokale og nationale kulturelle identitet.

I de nye sociale bevægelser opstod opfattelser af en alternativ udvikling, der byggede på nye tanker om både økonomi og politik, der tog udgangspunkt i de sociale og miljømæssige problemer. Overfor den dominerende udviklingstæknings økonomisk-strukturelle determinisme opstillede man et kulturelt-holistisk begreb for udvikling. En udløber af denne nye opfattelse af udvikling er Brundtlandrapportens begreb om en bæredygtig udvikling.

For at forstå opgøret med de dominerende opfattelser af udvikling må man tage sit udgangspunkt i den moderne fremskridts- og civilisationsforståelse, ideerne om naturbeherskelse, økonomisk vækst og en udvidelse af den politiske frihed. Derfor vil jeg analysere træk af den moderne fremskridtstankes historie, som grundlag for skitseringen af elementerne i et alternativt udviklingsbegreb.

Træk af den moderne udviklingsides historie

Der er ingen tvivl om, at ingen enkeltide har været mere afgørende for den vestlige kultur end fremskridtsideen.⁵ Det er almindeligt at opfatte fremskridtsideen som en ny ide fostret af oplysningstiden. Det er langt fra korrekt. Både i den græske og i den kristne kultur findes en grundlæggende forestilling om, at alting udviklede sig, og at al forandring havde en begyndelse og afslutning. Og her lå også en religiøs forståelse af udviklingen som formålsbestemt af guddommelige kræfter.

Det, der skete med oplysningstiden omkring 1750 var, at ideen fik en ny, sekulariseret form og blev knyttet til menneskenes liv her på jorden. I oplysningstiden begyndte man at bruge et nyt begreb "civilisation", som en samlet beskrivelse af en forventning om stadige fremskridt i fornuftens udfoldelse og i menneskelig frigørelse på flere planer:⁶

Menneskets forhold til naturen blev fomuftiggjort, ved at mennesket beherskede naturen og gjorde den nyttig for sine egne formål. Naturen mistede hermed sin normative status og fornuft og blev underlagt menneskets fornuft. Det skete igennem udnyttelsen af den nye naturvidenskab og væksten i arbejdets produktivitet i forbindelse med markedsøkonomiens udbredelse.

Menneskenes forhold til hinanden blev også fomuftiggjort. Det skete ved, at man opstillede rent verdslige normer for menneskeligt samvirke, normer som skulle være universelle og kunne begrundes fornuftsmæssigt. Der var med til at gøre menneskelig handlen forudsigelig. Endelig betød civilisering en fornuftiggørelse af,

Menneskets forhold til sig selv. I lighed med den ydre beherskelse af naturen, måtte der ske en beherskelse af den indre natur, hvor målet var at opnå myndighed og autonomi eller en eller anden form for dannelse.

Denne civilisationstænkning kunne spores på mange områder og kom til at danne den underliggende forståelsesramme for etableringen af de nye videnskaber, som fødtes i forlængelse af oplysningstiden. Troen på fornuften blev en tro på videnskaben.

Fremskridtstanken kunne først spores inden for historiefilosofien. Historie var tidligere blevet betragtet som en proces, der var kædet sammen med guddommelige processer. Med oplysningstiden fik man for første gang et sekulariseret syn på historien.

Historie blev nu betragtet som en rent dennesidig proces, som resultat af menneskelige handlinger. Det var ud fra en sådan synsvinkel, at de franske oplysningsfilosoffer Jacques Turgot (1727-1781) og Jean Condorcet (1743-1794), fremførte ideen om, at samfundenes udvikling havde karakter af fremskridt i menneskenes materielle produktionsforhold.

De skelnede således mellem 3 stadier i historien, et jægerstadium, et agerbrugsstadium og et kommercielt stadium, som de mente, at man var ved at komme ind i. Udviklingen forløb i en bestemt retning og havde en nødvendighedskarakter, som det enkelte menneske ikke kunne påvirke. Men den var samtidig udtryk for en stadig fomuftiggørelse.

Men fremskridtstanken ændrede sig også. Den tyske filosof C.W.F. Hegel (1770-1831) mente således, at fornuft ikke var en antropologisk konstant hos mennesket, som det almindeligvis blev antaget i oplysningstiden. Fornuften var selv historisk formet og gav sig kun udtryk i historien. Den historiske proces skulle ses som fornuftens nødvendige udviklingsproces i retning af en stadig højere form, hvor fornuften kom til bevidsthed om sig selv.

Fremskridt blev imidlertid også forbundet med de økonomiske og politiske forhold i oplysningstænkningen. Fremskridt blev i den nye selvstændige politisk økonomiske videnskab ensbetydende med udvikling af rigdom. Det centrale problemfelt for den nye videnskab blev undersøgelsen af, hvilke lovmæssigheder (i lighed med naturvidenskabens lovmæssigheder), der fandtes for rigdomsdannelsen i et samfund, samt angivelse af, hvorledes man kunne forøge rigdommen i et samfund. Det var her, den moderne tanke om økonomisk vækst som et samfundsmæssigt mål, blev født.

På det politiske område blev væksten i friheden både set som resultat af den historiske udvikling og som værende dennes mål. En direkte sammenhæng mellem produktionens udvikling og menneskelig frigørelse, som man opererede med i oplysningstiden, blev imidlertid brudt af den franske filosof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) og den tyske filosof Immanuel Kant (1724-1804).

Kants synspunkt var, at den menneskelige frihed ikke direkte kunne udledes eller begrundes ud fra menneskets livtag med naturen, ud fra produktionsprocessen eller det han kalder naturkausaliteten. Frihed var for Kant forbundet med universalitet, noget som gjaldt alle mennesker, og derfor havde sin egen kausalitet.

I oplysningsfilosofien udkrystalliserede sig imidlertid forskellige opfattelser af forholdet mellem menneske og natur, en civilisationsbekræftende og en civilisationskritisk position. Turgot og Concorde så den stadig større beherskelse af den ydre natur som udviklingens mål. Der skete ikke noget brud mellem menneske og natur i processen. Der skete ikke nogen fremmedgørelse af mennesket, når det bearbejdede naturen. Frihedens rige voksede organisk ud af nødvendighedens rige.

Heroverfor mente den civilisationskritiske oplysningsfilosofi, som Rousseau var repræsentant for, at der i processen skete et brud mellem menneske og natur. Mennesket blev selv omformet igennem processen og dannede sin "anden natur". Der var tale om, at der samtidig med at mennesket kom til at beherske naturen, også skete en fremmedgørelse.

Det var den position den tyske filosof og økonom Karl Marx (1818-1883) indtog. Men han lagde også op til et brud med hele traditionen i opfattelsen af rigdom, historien og friheden. Rigdom blev hos den gamle Marx opfattet som den alsidige udvikling af menneskelige behov. Og historien havde ikke et endemål, som man kan finde hos den unge Marx. Endelig kom Marx til at se frihed som sammenhængende med nødvendigheden af at frigøre sig fra nødvendighedens rige og en udfoldelse af menneskets evner uafhængigt af nødvendighedens rige. Det er kim til en opfattelse af udvikling, som går ud over det kapitalistiske samfund. Men Marx' menneske- og natursyn var ikke særlig udfoldet, hvorfor det er svært at udvikle en alternativ udviklingsopfattelse ud fra marxismen. Den opfattelse af udvikling, der kom til at dominere i marxismen, blev det økonomisk-deterministiske syn.

Selvom man hos Marx ikke kan finde en ensidig fremskridtstro, var det den, der kom til at dominere som politisk ideologi og strategi i arbejderbevægelsen. Det hang ikke mindst sammen med den brug og formidling, der skete af marxismen i arbejderbevægelsens organisationer, hvor man fremstillede historiens udviklingsgang som fremskridtets vej.

En ny fremvoksende social bevægelse havde gode socialpsykologiske grunde til entydigt at fremstille sig som en fremskridtets bevægelse i sine mobiliseringsforsøg.⁷ I den nye marxistisk prægede forståelseshorisont var proletariatet den nye progressive klasse, der ikke blot repræsenterede nogle nye klasseinteresser, men hele menneskehedens interesser. Der er mange tegn på, at Karl Marx og den tyske socialistiske teoretiker Friedrich Engels (1820-1885) var præget af det 19. århundredes generelle forestillinger om videnskab og fremskridt. Derfor kaldte de også deres socialisme for "videnskabelig" i modsætning til den "utopiske".

I den sammenhæng var Marx' beundring for den britiske naturforsker Charles Darwin (1809-1882) meget sigende. Han ønskede således at tilegne en af udgaverne af Kapitalen til ham. I sin begravelsestale over Marx sammenlignede Engels ham også med Darwin. "Ligesom Darwin

opdagede loven for den organiske naturs udviklings, sådan opdagede Marx den menneskelige histories udviklingslov.”⁸ Marx’ teoretiske nuancerede syn på udviklingen slog slet ikke igennem i de dominerende strømninger i arbejderbevægelsens brug af ham.

I det 19. århundrede forsøgte både borgerskabet og arbejderbevægelsen at fremstille sig selv som fremskridtets bevægelse. For borgerskabet blev fremskridt set tilbageskuende i forhold til feudalismen. For arbejderbevægelsen var fremskridt noget fremtidsorienteret, hvor kapitalismen, selvom den blev kritiseret, blev set som et nødvendigt gennemgangsled, der skabte forudsætningerne for dens egen ophævelse, lagde grunden for det nye socialistiske samfund.

Når en ensidig fremskridtstro kunne sejre så totalt, hang det også sammen med arbejderbevægelsens erfaringer i den historiske udvikling. Man kunne i slutningen af det 19. århundrede for dele af arbejderklassen begynde at se dagligdags forbedringer. Man så en sammenhæng i den samfundsmæssige rigdoms vækst, organisationsudviklingen og den politiske tilslutning til socialdemokratierne. Disse forhold kunne tolkes som udtryk for en organisk vækst, fremskridt, som omend de ikke afgørende forandrede kapitalismen alligevel engang i fremtiden ville betyde en mere radikal ændring. Man forestillede sig, at kvantiteten ville slå om i kvalitet, og at et helt nyt samfund ville fødes enten evolutionært eller revolutionært.

I stedet for at gøre sig særlig mange tanker om socialismens indhold i forhold til de organisationsprincipper, der eksisterede i det borgerlige samfund, blev man i arbejderbevægelsen mere optaget af midlerne, opbygningen af organisationer og erobring af den politiske magt i form af indflydelse i de borgerlige parlamenter.

I det 19. århundrede eksisterede der forskellige ideer om fremskridt og udvikling, der havde en tendens til at blive blandet sammen, men som i virkeligheden var meget forskellige. En retning var oplysningsideen om universelle menneskelige fremskridt. En anden var den hegelske ide om en logisk nødvendig orden i den historiske udvikling, og endelig var der så Darwins ide om en organisk, biologisk evolution.⁹

Specielt Darwins teori kom til at ryste den folkeligt dominerende religiøse verdens- og samfundsopfattelse. Mennesket blev herefter opfattet som sammenhængende med dyreriget.

Historien måtte ses som en biologisk udviklingsproces, hvor der foregik en vis selektion, og mange tidligere religiøse forestillinger om skabelse måtte opgives. For nogle blev den nye teori om biologisk evolution kædet sammen med forestillinger om en samtidig fremadskridende kulturel evolution.

Det skete f.eks. hos den britiske samfundsfilosof Herbert Spencer (1820-1903). Han mente, at man på tilsvarende måde som i naturen kunne se de samme grundprocesser, en naturlig udvælgelse, en differentiering og en integrering i samfundenes sociale og kulturelle liv. Tidligere samfundsformer som slaveri, despoti og aristokrati blev set som nødvendige former, der eksisterede for at udvikle den sociale organisme, før den nåede op til det daværende vesteuropæiske stade.¹⁰

I det 19. århundrede var der få, der skelnede mellem fremskridt, evolution og udvikling. Det var først med 1. verdenskrig og sammenbruddet af den vesteuropæiske kolonialisme, at evolutionstankens sammenkædning med en fremskridtsoptimisme for alvor brød sammen. Krigens rædsler kom bag på den europæiske opinion og satte sig dybe spor i den kulturelle og intellektuelle stemning og debat i mange år frem. At nationer, der op til 1. verdenskrigs udbrud betragtede sig som civilisationens højdepunkt, så let kunne involveres i krigshandlinger af et helt rystende og inhumant omfang, rystede mange.

Derfor gik der efter krigen en kulturpessimistisk bølge over Europa. I samfundsvidenskaberne begyndte en modstand mod tidligere perioders evolutionære systembyggeri. Man vendte sig nu i mange videnskaber mod "det korte", synkrone perspektiv og søgte nu funktionelle og strukturelle forklaringer i stedet for evolutionære. Nogle fastholdt dog den tidligere periodes fremskridtstro. Det gjaldt først og fremmest de marxistiske og kommunistiske miljøer efter den russiske revolution. En egentlig renæssance i samfundsvidenskaberne fik udviklingstanken først efter den anden verdenskrig i sammenhæng med den voksende bevidsthed om ulandsproblemerne.

Ulandene set igennem industrisamfundets forskellige udviklingsteorier

I hele efterkrigstiden har den vestlige verdens forståelse af, hvad samfundsmæssig udvikling er, især vist sig gennem debatten om de såkaldte ulande. Ilandene har betragtet sig selv som udviklede, og spørgsmålet har været, hvorledes ulandene kunne blive ligesom dem.

Med afkoloniseringsprocessen efter 2. verdenskrig opstod en ny situation. For mange af de nye ulandes eliter var spørgsmålet, hvorledes de kunne opnå en økonomisk velstand og en vis uafhængighed, og for magthaverne i de vestlige samfund var problemet, hvorledes de på den ene side kunne fastholde noget af deres indflydelse og samtidig sikre sig tilgang til råvarer og nye markeder.

I sociologiske miljøer blev der i 1950'erne og 60'erne udformet nye teorier, der på forskellige måder forsøgte at beskrive udviklingsprocessen i ulandene og opstille forskellige stadier, som man mente de måtte gennemgå, før de blev industrialiserede. Det skete ud fra forestillinger om, hvorledes de vestlige kapitalistiske samfund havde udviklet sig, fra det man kaldte et "traditionelt" samfund til et "moderne" samfund. Bag disse teoridannelser lå der et industrisamfunds-paradigme.¹¹

Ifølge denne forståelsesramme skete den fundamentale ændring i verdenshistorien ved overgangen fra landbrugs-til industrisamfund. Denne overgang blev set som en progressiv bevægelse frem mod menneskelig frigørelse på trods af de lidelser, konflikter og spændinger mellem samfundsklasserne, den uundgåeligt medførte.

Det så man tydeligt udfoldet ved arbejderklassens dannelse og kampe i England, der udsprang af et enormt opbrud og en proletarisering af store dele af befolkningen. I denne forståelse af udviklingen var skarpe klassekonflikter især forbundet med fødselsfasen af det nye industrisamfund. De ville derefter langsomt fortone sig og blive forvandlet til et samarbejde i sammenhæng med den teknologiske udvikling og udviklingen i den materielle velfærd.

Man forudsatte ligeledes, at der parallelt med den økonomiske udvikling skete en politisk udvikling, hvor udviklingen af et liberalt borgerligt demokrati blev set som det højeste mål. Selvom den industrielle revolution historisk forløb meget forskelligt i de forskellige vesteuropæiske lande, og fik et væsentligt andet forløb i kommunistiske samfund, lå der i dette paradigme en antagelse om en enhedsbevægelse bag de industrielle processer, der førte alle disse samfund frem mod en konvergens.¹²

En central forestilling var, at ulandene ville komme over deres traditionalisme på fundamentalt samme måde, som de vesteuropæiske samfund engang havde gjort og tilpasse sig samme udviklingsvej som de vestlige. Industrisamfundsteoretikerne var på den måde enige med Marx, der engang sagde, at “de mere udviklede samfund, blot viser de mindre udviklede et billede af deres egen fremtid”.¹³

Nogle opdagede imidlertid hurtigt, at afkoloniseringen ikke kom til at betyde en reel frigørelse, men ofte kun en overfladisk uafhængighed, idet de tidligere kolonier blev indvævet i et verdenskapitalistisk system, hvor den formelle politiske frigørelse kom til at dække over en stærkere økonomisk afhængighed og udbytning. Den form for udvikling, som man historisk havde set i Vesteuropa, kunne ikke uden videre efterlignes.

En sådan reaktion mod de sociologiske moderniseringsteorier og industrisamfundstesens opstod især i en latinamerikansk og marxistisk inspireret udviklingsteori – afhængighedsteorien – der problematiserede den lineære opfattelse af udviklingen. Teoretisk var det den amerikanske marxistiske økonom, Paul Baran (1910-1964), der lagde grunden til det perspektiv, der i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne blev det dominerende alternative paradigme i forhold til den moderniseringsteoretiske opfattelse.¹⁴

Hovedsynspunktet i denne opfattelse var, at de vigtigste hæmninger i ulandenes udviklingsproces ikke var interne, f.eks. mangel på kapital, men var eksternt bestemt af ulandenes relationer til de rige lande. Både historisk og aktuelt mente man at kunne påvise, at udviklingen i de rige lande var en forudsætning og direkte årsag til den faktiske underudvikling i ulandene. Helt i modsætning til hvad man antog i moderniserings-teorierne, mente man ikke, at tætte relationer mellem i- og ulande ville føre til nogen udvikling, men nærmere til underudvikling.

Man definerede nogle nye økonomisk-sociologiske begreber for center-periferi, og antog, at der blev skabt et overskud i periferien, som blev overført til centret. Udvikling og underudvikling blev set som to aspekter af en global kapitalistisk proces, der hele tiden blev reproduceret på flere geografiske planer. Den udviklingsstrategiske konsekvens af denne opfattelse blev en anbefaling af, at ulandene måtte skærme sig overfor verdensmarkedet og først og fremmest stræbe efter at igangsætte en udviklingsproces, der byggede på egne kræfter.

Afhængighedsperspektivet viste imidlertid sine begrænsninger i løbet af 1970'erne.¹⁵ Større videnskabelige undersøgelser viste, at det var forenklet at operere med to modeller for kapitalisme, en udviklet og en afhængig. Og der skete i nogle ulande også en anden form for udvikling end afhængighedsteoretikerne havde antaget. Der skete bl.a. en internationalisering af kapitalen, og staten i ulandene havde i mange tilfælde en meget mere central rolle, end den fik tildelt i afhængighedsteoriene.

Derfor blev der indenfor den kritiske udviklingsteori udkastet nye teorier, der anlagde en verdenssystemsynsvinkel. For dette nye perspektiv stod især den amerikanske udviklingsforsker Immanuel Wallerstein (1930-2019), der mente, at man måtte se på kapitalismen som en verdenshistorisk proces der gennemløb forskellige faser.¹⁶

Der fandtes ikke forskellige former for kapitalisme, men et system, der gav sig til kende på forskellige måder i forskellige dele af verden på forskellige tidspunkter. Fejlen ved både moderniserings- og afhængighedsteoriene var, at de fokuserede på dele af dette verdenssystem i bestemte faser og på bestemte tider.

De to svenske udviklingsteoretikere Björn Hettne (1939-) og Mats Friberg (1942 -) har peget på, at verdenssystems-paradigmet viste de tidligere perspektivers begrænsninger, men at det også selv indeholder alvorlige begrænsninger i synet på udvikling.¹⁷ Den største mangel er, at denne synsvinkel er meget strukturalistisk og deterministisk og helt mangler en kulturel dimension. Den giver en historisk-strukturel verdenskapitalisme-analyse uden hensyntagen til mennesket og naturen. Udvikling ses udelukkende som resultat af nogle anonyme kræfter og strukturer og ikke som en bevidst menneskelig proces, der indebærer kampe og bevidstheds-ændringer.

Hettne og Friberg mener derfor, at verdenssystemteorien, der fremtræder som et marxistisk inspireret oppositionsparadigme, i virkeligheden deler samme grundopfattelser som både moderniserings- og afhængighedsparadigmet. Begge er fanget af samme evolutionistiske grundopfattelse: 1. Udviklingens retning. Den generelle ændring af historie har en bestemt retning. Den kan beskrives som en proces af vækst, ekspansion eller evolution i en lineær retning. 2. Determinisme. Den evolutionære proces er forudbestemt og irreversibel. Det er ikke muligt for menneskene at influere på historiens forløb undtagen i mindre detaljer. 3. Fremskridt. Evolution

betyder fremskridt i den normative forstand af ordet. Vi bevæger os mod en bedre verden. 4. Immanens. Den evolutionære proces er indbygget i ethvert samfund, der i praksis betyder nationalstaten. Disse antagelser kaldes “the mainstream perspective”, fordi de latent genfindes i alle de dominerende udviklingsteoretiske skoler.

Det viser, at det er nogle grundlæggende fællestræk i udviklingsopfattelsen i de to store ideologier og samfundsteorier i det 19. og 20. århundrede – liberalismen og marxismen – der har været inspirationskilden for de fleste udviklingsteorier i industrisamfundet. Hvor det har været normalt at fremhæve forskellene mellem disse teorier, har den norske fredsforsker og sociolog Johan Galtung (1930 -) trukket lighederne frem.¹⁸

Det centrale i begge teorier er, at de er optaget af udviklingen af ting (hvad der bliver produceret), af systemer (fordelingssystemer), og strukturer (produktionsmådens struktur og omformning), men at begge teorier har glemt mennesket og naturen. Begge teorier har ikke noget særligt klart formuleret mål, men interesserer sig især for midler. Udviklingens mål må både angå mennesker og natur. Natur og mennesker sætter nemlig grænser for udviklingen. Udviklingens mål må være at hæve menneskets behovstilfredsstillelse over en indre grænse (tilfredsstillelse af basisbehov) uden samtidig at hæve udnyttelsen af naturen over de ydre økologiske grænser.

Selvom liberalismen og marxismen tilsyneladende er helt forskellige, bærer de begge præg af at være teorier, der er skabt i industrisamfundet. De sætter begge fokus på produktionsprocessen. Galtung kalder dem derfor “økonomistiske” og “produktionistiske”. Forskellen mellem dem består i, at liberalismen er interesseret i udviklingen af varer og fordelingen af dem, mens marxismen er optaget af omformningen af den kapitalistiske produktionsstruktur.

Liberalisternes udviklingsmæssige slogan blev derfor: “Øg produktionen, fordel derefter, og iværksæt kun sociale omfordelinger i produktionen, i det omfang det øger produktionen”. Den revolutionære marxismes politiske udviklings slogan var heroverfor: “Først må der laves en revolution, der skaber en fundamental omfordeling af produktionsmidlerne, derefter kan man så se på problemerne med at øge produktionen og skabe en bedre fordeling”.

Björn Hettne har med et svensk udtryk for “mainstream” kaldt disse fællestræk i udviklingstænkningen for “strömfåra”.¹⁹ Det står for en bestemt gensidig afhængig økonomisk, politisk og social udvikling. 1. På det økonomiske område står “strömfåra” for industrialisme og økonomisk vækst, der er forbundet med enten en plan- eller markedsøkonomi samt en urbanisering. 2. På det politiske område er det forbundet med en tro på staten (etatisme). Det vil sige en stærk og hierarkisk statsdannelse, der samtidig ses som en forudsætning for industrialismen. 3. Endelig er det på det sociale område kædet sammen en professionalisering i samfundet. Det betyder, at den sociale struktur er indrettet således, at der findes en udpræget arbejdsdeling, specialisering og elitedannelse. I en alternativ udviklingsopfattelse må man gøre op med denne række af fælles grundantagelser omkring udvikling, som mange liberalister og marxister har delt.

Et alternativt udviklingsbegreb

Siden oplysningstiden har et ensidigt fremskridtsbegreb været dominerende i vores kultur. Fremskridt forstået som en forøgelse af den instrumentelle fornufts dominans i samfundet manifesteret i en ensidig naturbeherskelse og dyrkelse af økonomisk vækst som det højeste samfundsmæssige mål.

Det har også domineret marxistisk tænkning i form af en antagelse om, at udviklingen af produktivkræfterne i sig selv var udtryk for fremskridt. De kritisk marxistiske traditioner har dog heroverfor altid fastholdt, at produktivkræfterne er udtryk for sociale forhold og i vores samfund specielt kapitalistisk prægede. Produktivkræfter må i mange sammenhænge nærmere ses som destruktionskræfter (som store dele af det militære industrielle kompleks), hvorfor en udvikling af teknologien ikke kan ses som ønskelig i sig selv, fordi den er drevet frem af rene profit- og magtinteresser og ofte med til at skabe flere sociale og økologiske problemer, end den er med til at åbne op for en løsning af.

En anden grundantagelse, som en alternativ udviklingsopfattelse må distancere sig fra, er ideen om udviklingen som en forudbestemt, uundgåelig proces. Bag en sådan opfattelse ligger nemlig et strukturalistisk-deterministisk syn på social forandring, hvor menneskelig bevidsthed ikke tildeles en afgørende rolle i udviklingsprocessen. Hvis man opererer med en deterministisk udviklingsopfattelse, er der ikke brug for en normativ opfattelse af udviklingsbegrebet.

Udviklingens mål nås automatisk. Hvis man derimod anlægger en opfattelse, der siger, at udvikling er spørgsmål om menneskelige valg, stilles det normative målsætningsproblem for udviklingen direkte.

I en alternativ udviklingsopfattelse må man afklare udviklingens målsætning, hvem udviklingens hovedaktører er, samt hvilke midler man vil satse på for at opnå målsætningen. Et alternativt udviklingsbegreb må altså besvare følgende spørgsmål: 1. Udvikling af hvad? 2. Udvikling for hvem? 3. Udvikling af hvem? og 4. Hvordan skal udviklingen ske?²⁰

I industrisamfundets udviklingsteorier er udviklingens mål blevet set som en udvikling af ting (økonomisk vækst), af systemer, økonomiske og politiske fordelingssystemer (plan eller marked) eller af strukturer (kapitalisme eller socialisme). En alternativ udviklingsteori må heroverfor stille mennesket og naturen i centrum. Udviklingens mål er udvikling af menneskelige behov i et samspil med naturen. Den nærmere afvejning må hele tiden være til diskussion.

Galtung taler om skabelsen af en behovsorienteret udviklingsteori, hvor mennesket entydigt bliver sat i centrum over den øvrige natur.²¹ Den norske filosof Arne Næss (1912-2009) taler heroverfor om naturen som værende et hele, hvor mennesket spiller en vigtig, men ikke overordnet rolle.²² Men udviklingens mål bliver under alle omstændigheder udviklingen af grundlæggende menneskelige behov.

Behovsopfattelsen bygger på en radikal humanistisk ide om menneskelig udvikling, der især er udviklet af humanistiske psykologer. De menneskelige behov ses i et systemperspektiv, dvs. relateret til hinanden og påvirkende hinanden gensidigt.²³ Man kan ikke tale om, at der eksisterer et egentligt hierarki af behov udover, at nogle fundamentale eksistensbehov er forudsætningen for opfyldelsen af de øvrige behov.

Ellers kan man ikke sige, at nogle behov er vigtigere end andre, og at der findes en fast orden i tilfredsstillelsen af behov. Behov kan ses som en spænding mellem et afsavn og en potentialitet. Derfor er det egentlig forkert at tale om, at behov bliver opfyldt og tilfredsstillet. Det er bedre at tale om en realisering eller aktualisering af behov, hvilket indebærer, at realiseringen af behov ikke kun bliver set som et mål, men i lige så høj grad som udviklingens motor.

I modsætning til den almindelige nationaløkonomiske antagelse anses de fundamentale eksistensbehov for at være endelige, få og klassificerbare og ens i alle kulturer. Hvad der ændrer sig over tid og mellem forskellige kulturer er ikke de fundamentale behov, men måden disse bliver tilfredsstillet på. Forskellige typer af sociale strukturer, institutioner eller sociale handlinger kan aktualisere forskellige behov i forskellige kulturer. Og hvis de fundamentale behov ikke tilfredsstilles tilstrækkeligt, vil der udvikle sig former for patologiske eller "sygelige" tilstande.

Behovene kan klassificeres på forskellige måder. Galtung skelner mellem to typer af materielle behov: 1. Sikkerhed, tryghed (mod vold) og 2. Velfærd (mod nød) og to typer af ikke-materielle behov: 3. Frihed (mod undertrykkelse) og 4. Identitet (mod fremmedgørelse). Andre har fremlagt en mere eksistentiel inddeling 1. At være. 2. At have. 3. At gøre. 4. At indgå i vekselvirkning med andre.

Hettne har på det grundlag opstillet 5 principper for en alternativ udvikling:²⁴

1. Ligelig udvikling. Det betyder en prioritering af en omfordeling i stedet for vækst. I den behovsorienterede opfattelse af udvikling ligger nemlig også et svar på spørgsmålene om udvikling af hvem og for hvem. Det må først og fremmest gælde om at få tilfredsstillet de fundamentale behov hos de fattigste befolkningsgrupper. Og det skal ske på en måde, hvor de selv deltager i beslutningsprocesserne og bliver i stand til at fjerne de strukturelle hindringer for deres behovstilfredstillelse.
2. Selvtillid. Det indebærer, at man i størst mulig udstrækning skal bygge på egne ressourcer og kræfter. Dette princip må udøves på flere planer. Grundlæggende må det bygge på en lokal kollektiv selvtillid, men kræver også en national og en international selvtillid.
3. Økologisk bæredygtighed. Det indebærer, at man søger at bevare forskellige økologiske balancer, og tager hensyn til fremtidige generationers behov for forskellige ressourcer. Det kan kun ske, hvis man tilstræber etablering af en ligevægtsøkonomi, der standser væksten i forbruget af de ikke-fornybare ressourcer.

4. Det territoriale princip. Det skal sikre forskellige regioners kulturelle, økologiske og økonomiske særegenhed, så udviklingen ikke underkastes nationalstatens eller internationale organisationers udviklingslogik.
5. Etnoudvikling. Det betyder, at den identitet og selvfølelse som en etnisk gruppe behøver for at overleve kulturelt, ses som en forudsætning for en virkelig udvikling.

Hettne har også kaldt disse grundprincipper i den alternative udviklingstænkning for en "kontrapunktisk" udviklingsopfattelse, der tegner en helt anden form for økonomisk, politisk og social udvikling end den dominerende "strömfåra" udvikling:25"

1. På det økonomiske område følges fysiokratiske-økologiske principper, hvilket vil sige, at den økologiske balance ses som afgørende for den økonomiske virksomhed.
2. På det politiske område bygger man ikke på et bureaukratisk hierarki, men på direkte demokrati. Det vil sige, at mennesker i så vid udstrækning som muligt gives mulighed for at udøve kontrol med deres egen situation, og at det ikke overlades til et bureaukrati at forvalte deres livsomstændigheder.
3. Endelig udvikles det sociale felt efter et princip om individuel mangfoldighed og social ensartethed, hvilket bl.a. indebærer, at arbejdsdelingen i samfundet begrænses til det nødvendige.

Hvilke befolkningsgrupper har interesse i og står bag en alternativ udviklingsopfattelse? Det er et centralt spørgsmål, fordi en udviklingsmodel for at blive realiseret må bæres af samfund bæres af samfundsmæssige klasser eller grupper. Og bærerne af en alternativ udvikling må nødvendigvis blive meget forskelligartede samfundsmæssige grupper i de forskellige verdensdele, da de konkrete udviklingsproblemer ser så forskellige ud.

I ulandene er de samfundsgrupper, der har interesse i og kan vindes for en alternativ udviklingsopfattelse først og fremmest: 1. Traditionalisterne, som gør modstand imod den dominerende udvikling, der viser sig i form af kommercialisering, industrialisering, en øget statsbureaukratisering og en professionalisering. En modstand i disse grupper kan grunde sig i meget forskellige værdisystemer, religiøse værdier, lokalsamfundskulturer, slægtssystemer og

specielle kvindekulturer. 2. De marginaliserede befolkningsgrupper, der ikke kan finde nogen plads i de moderne sektorer. Det er de arbejdsløse, sæsonarbejderne, kvinderne og de unge. Disse grupper bliver i mange udviklingsteorier betragtet som reaktionære og ustabile grupper. Det er der flere historiske eksempler på, hvorfor det også er tvivlsomt, om deres modstand imod en traditionel modernisering er ensbetydende med en tilslutning til en alternativ udviklingsmodels principper.

I de højtudviklede lande er de værdier og principper, der ligger i begrebet om en alternativ udvikling blevet fremført specielt af de nye sociale bevægelser, der siden slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne er blevet en ny politisk faktor. Her har kvinde- og miljøbevægelsen især skabt og fremført et nyt værdigrundlag, der både gør op med borgerlig og marxistisk tænkning omkring samfundet.

Det har bl.a. givet sig udtryk i dannelsen af en alternativ kultur, der har fostret forskellige livsformeksperimenter, der også har været inspirationskilde for mere formelle institutionelle nydannelser i det politiske system. Flere af de nye sociale bevægelser har først og fremmest taget deres udgangspunkt i det civile samfunds problemer, fremmedgørelsen, opsplitningen og den manglende behovsopfyldelse i menneskers daglige liv. Derfor har de opstillet som mål at tilbageerobre nogle af de funktioner, som er overført til staten og markedet fra det civile samfund ved at samfundsmæssiggøre disse funktioner i lokalsamfundet.

Problemer i en alternativ udviklingsopfattelse

Det er ikke klart, hvorledes Hettne forestiller sig forholdet mellem de to paradigmer i udviklingstænkningen fremover. Vil der når "strömfåra"-paradigmet kommer i krise ske en dialektisk omvendelse, så en udvikling, der ensidigt har været præget af et "strömfåra"-paradigme engang vil blive afløst af et kontrapunktisk paradigme? Eller vil det dominerende paradigme forny sig selv ved en langsom indoptagelse af nogle kontrapunktiske antagelser, og derved betyde skabelse af en ny syntese?

Kontrapunktiske vurderinger har eksisteret i mange forskellige sociale og idémæssige bevægelser. Man finder dem både i den romantisk-konservative reaktion mod industrialismen, i anarkismen og den utopiske socialisme, samt i forskellige populistiske strømninger. Karakteristisk for disse

strømninger har været, at de i industrisamfundet har været relativt marginale, og deres vurderinger kun i begrænset omfang har formået at smitte af på udviklingstænkningen. Vil det gå de nye tanker om alternativ udvikling på tilsvarende måde, som de tidligere strømninger? Det kunne det godt se ud til på kort sigt. Men der kan også ses tendenser til, at der sker en langsom indoptagelse af nogle af de kontrapunktiske antagelser i den dominerende udviklingsforståelse.

Det er Brundtland-rapportens begreb om "en bæredygtig udvikling" et eksempel på. Det har nu fået en officiel status som samfundsmæssig målsætning for en række af de højtudviklede lande. Derfor tror jeg, at principperne for en alternativ udvikling på lang sigt langsomt vil fortrænge de nu dominerende værdiantagelser og i fremtiden vil kunne få væsentlig betydning, som nogle samfundsmæssige værdiorienteringer i et postindustrielt samfund.

I denne proces kan der ligge en fare i, at principperne for en alternativ udvikling opfattes og udmøntes lige så ensidigt, som principperne i den dominerende udviklingstænkning. I så fald er de med til at reproducere de dualismer i synet på menneske, natur og kultur, som den europæiske idehistorie er så rig på. En dominerende tænkningens ensidighed producerer tit lige så ensidige udialektiske alternativer.²⁶

Derfor er det vigtigt, at de alternative udviklingsprincipper forstås som organisk sammenhængende dvs. at det kun er i et samvirke, at de kan komme til udfoldelse. De kan fortolkes forskelligt og tillægges forskellig vægt, hvilket betyder, at de kan komme til at stå i en delvis modstrid med hinanden. De må derfor ikke opfattes som absolutte, men ses som værende i et dialektisk spændingsforhold til principperne i den dominerende udviklingsopfattelse.

I et u-landsperspektiv komme de iboende modsætninger, der ligger i det alternative udviklingsbegreb tydelig frem. Det alternative udviklingsperspektiv stiller sig kritisk overfor industrialiseringen i den form, den hidtil har taget i den kapitalistiske og den statsocialistiske variant og foreslår i stedet en form for decentraliseret økologisk orienteret produktion. Men i u-landssammenhæng er der behov for en vis form for industrialisering og økonomisk vækst for at tilfredsstille befolkningernes fundamentale behov. Og det er begrænset, hvad småindustri, i tilknytning til landbruget kan klare. Det er derfor spørgsmålet om, der ikke er behov for en vis form for koncentreret storindustriell produktion, hvis de materielle behov skal klares.²⁷

Det afgørende er så, hvorledes en industrialisering tilpasses lokale og nationale behov og kulturer, så den ikke bliver ensbetydende med ødelæggelse af den kulturelle identitet. Galtung anerkender behovet for industrialisering og vækst i ulandene, men mener det samtidig er vigtigt at modarbejde den center-periferi-struktur, som hele tiden bliver reproduceret i det verdenskapitalistiske system. Den skaber en gennemtrængning, fragmentering og marginalisering af ulandene. Og den kan kun modvirkes igennem forsøg på hele tiden at opbygge strukturer og institutioner, der fremmer autonomi, solidaritet og deltagelse.

På samme måde kan man pege på en modsætning eller et dilemma i den alternative udviklingsmodels opfattelse af politik og magt. I den alternative udviklingsmodel går man ind for autonomi og decentralisering. Det danner basis for en form for magt, som bryder med den dominerende, men ofte vil det være således, at opnåelse af magtpositioner i det nationale og internationale samfund også er en nødvendighed for at fremme den alternative lokale udviklings værdier og eksperimenter.

Galtung foreslår, at man i stedet for at bruge begreberne udviklet-underudviklet ser alle samfund som værende fejludviklet på forskellig måde. Derved undgår man en enhver antydning af, at de højtudviklede kapitalistiske samfund kan betragtes som en norm for en udvikling. I disse højtudviklede samfund bliver de materielle behov hos mange over-tilfredsstillet, hvorfor man egentlig burde tale om overudvikling i relation til opfyldelsen af materielle behov. Samtidig bliver behovene for identitet forsømt og utilfredsstillet, fordi mange savner en højere grad af mening med deres ellers velfungerende materielle tilværelse. Og på det politisk samfundsmæssige plan savnes også mål med udviklingen, der går ud over den økonomiske vækst.

En bæredygtig udvikling - Et skridt i retning af et alternativt samfund?

Begrebet "bæredygtig udvikling" er med Brundtland-rapportens fremkomst og med regeringens handlingsplan for opfølgning af rapporten blevet et nyt politisk-ideologisk fællesbegreb, der skal signalere, at man forsøger at tage hensyn til miljøet.²⁸

Det er udtryk for, at der er ved at trænge et nyt alternativt syn på udvikling igennem i vores politiske system. Men det har kun kunnet ske, fordi begrebet, som det bruges i Brundtland-rapporten, er ret vagt og flertydigt og endnu ikke har fået særlig mange praktiske konsekvenser.²⁹

Begrebet om og principperne i en bæredygtig udvikling er skabt af internationale miljø- og udviklingsforskere, og kan ses som et forsøg på at udmønte principperne i den alternative udviklingstænkning specielt på miljøområdet. Selvom hovedproblematikken i Brundtland-rapporten er et forsøg på en samordning af økonomi og økologi, er begrebet bæredygtig udvikling tænkt holistisk. Rapporten siger, at vi befinder os i en periode, hvor grænserne mellem miljø, økonomi, sociale forhold og politik er begyndt at gå i opløsning, hvorfor man ikke kan tale om særlige kriser, en miljøkrise, en udviklingskrise, eller en energikrise, men må tale om den sammenhængende krise. Det er baggrunden for at opstille begrebet bæredygtig udvikling som det nye holistiske begreb for den samlede samfundsmæssige udvikling.

Den direkte definition af begrebet bæredygtig udvikling i Brundtlandrapporten lyder således:³⁰ “En bæredygtig udvikling er en udvikling, som opfylder de nuværende behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare. Den rummer i sig to begreber: 1. Begrebet “behov”, især de grundlæggende behov hos verdens fattige, som bør have førsteprioritet og 2. Tanken om de begrænsninger som teknologiens stade og den samfundsmæssige organisation lægger på miljøets muligheder for at opfylde de nuværende og fremtidige behov”.

Denne definition har en klar normativ målsætningskarakter, hvori der ligger en bestemt menneske-, natur- og samfundsopfattelse. Ligesom i den alternative udviklingsopfattelse anses menneskers behov som det vigtigste mål for udviklingen, og man opererer med en behovsopfattelse, hvor man regner med nogle fundamentale behov. Og en afvejning af menneskers nuværende behov i forhold til fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov er ensbetydende med overvejelser om social retfærdighed generationerne imellem og retfærdighed i den enkelte generation.

Det nærmeste Brundtlandrapporten kommer til at beskrive, hvad en bæredygtig udvikling kræver af ændringer i samtlige samfundets dimensioner er:³¹”

“ 1. Et politisk system, som sikrer borgernes effektive, medvirken i beslutningsprocessen. 2. Et økonomisk system, som er i stand til at skabe overskud og teknisk viden på en selvhjulpne og bæredygtig basis. 3. Et socialt system, som sikrer løsning af de spændinger, som opstår som følge af en uharmonisk udvikling. 4. Et produktionssystem som respekterer forpligtelsen til at bevare det økologiske grundlag for udviklingen. 5. Et teknologisk system, som hele tiden kan søge efter nye løsninger. 6. Et internationalt system, som fremmer bæredygtige mønstre for handel og finansvæsen og 7. Et administrativt system, som er fleksibelt og har evnen til at korrigere sig selv.”

Samlet kan man se flere lighedspunkter mellem forestillingerne om en bæredygtig udvikling og de teoretiske og normative principper i den alternative udviklingsopfattelse. Men det, der sker både i Brundtlandrapporten og i den danske handlingsplan for miljø og udvikling, er, at de sociale og politiske dimensioner i begrebet bæredygtig udvikling nedprioriteres. I den mere strategisk handlingsorienterede del af rapporten koncentrerer man sig især om de økologiske, teknologiske og økonomiske dimensioner af en bæredygtig udvikling, hvilket klart fremgår af de mål for en miljø- og udviklingspolitik, som rapporten opstiller:³²

“1. Genoplivning af den økonomiske vækst. 2. En ændret vækst kvalitet. 3. Opfyldelsen af grundlæggende behov for arbejde, mad, energi, vand og sundhedsvæsen. 4. Sikring af et bæredygtigt befolkningsniveau. 5. Bevaring og udvidelse af ressourcegrundlaget. 6. Teknologisk nyorientering og styring af risikomomenter og 7. Sammensmeltning af miljø og økonomi i beslutningsprocessen.”

I forhold til det alternative udviklingsbegreb savner man de politiske og kulturelle aspekter af en bæredygtig udvikling. Det er forestillinger om en effektiv demokratisk deltagelse fra befolkningernes side, om skabelse af fællesinteresser i en offentlighed, samt et mål om udvikling af en mangfoldighed af kulturelle identiteter.

Og man savner også i Brundtlandrapporten en nøjere analyse af forholdet mellem økonomisk vækst og miljøhensyn. Rapportens hovedsynspunkt er, at sikring af økonomisk vækst og miljøet ikke behøver at være modsætninger. Det er rigtigt i en række tilfælde. Men på den anden side er det også indlysende, at man ikke på lang sigt kan forestille sig en øget vækst i forbruget af en række ikke-fornybare ressourcer.

I den danske opfølgingsrapport tilslutter man sig helt princippet om en bæredygtig udvikling og siger, "at hensynet til udviklingens bæredygtighed skal gennemtrænge hele den politiske og administrative struktur og i sidste instans hele samfundet".³³ Men også her er de sociale og politiske dimensioner i begrebet bæredygtig udvikling skåret væk. Hvor det i Brundtland-rapporten er en væsentlig pointe, at spørgsmålene om lighed og social retfærdighed har en intim sammenhæng med miljøproblemerne, tages disse ting ikke op i den danske sammenhæng. Her ville det være interessant at se, om løsning af en række miljøproblemer ville kræve større lighed og social retfærdighed.

På det praktisk politiske plan er der endnu lang vej før en mere præcis forestilling om en bæredygtig udvikling kan komme til at virke ledende for de politiske beslutninger. I foråret 1990 er der blevet fremlagt planer for energi- og trafikområdet, der forsøger at anlægge et bredere miljøpolitisk perspektiv. Man vil mindske miljøbelastningen indenfor stadig flere områder, men nogle mere klare udviklingsmæssige målsætninger savnes stadig. Nogle politikere er begyndt at bruge det nye ord "bæredygtig udvikling", fordi de bliver fodret med det af deres embedsmænd. Men princippet om en bæredygtig udvikling er stadig ikke blevet en del af den almindelige økonomisk-politiske debat mellem regering og opposition.

Hvis miljøbevægelsen og en kritisk offentlighed hele tiden forsøger at præcisere begrebet bæredygtig udvikling, fastholde dets holistiske orientering og dets indbyggede modsætninger, tror jeg dette begreb kan få en vigtig politisk betydning i et opgør med den økonomiske vækstorientering i vores samfund. Ellers ender det med at forblive et uklart overflade- og modebegreb, der blot klistres på alle samfundsmæssige aktiviteter, for at fortælle, at man har taget hensyn til miljøet, uden at det egentligt er tilfældet.

Noter

1. Lindhardt, 1985
2. Frängsmyr, 1982
3. Bock, 1978
4. Teune, 1988

5. Nisbeth, 1980
6. Carlsen, 1984
7. Hviid Nielsen, 1986, Knudsen, 1986
8. Marx/Engels, 1952 s. 164
9. Sabine, 1968
10. Schroll-Fleicher, 1983
11. Badham, 1984
12. Rostow, 1963
13. Marx, 1970 bd. 1 bog 1 s. 92-93
14. Baran, 1957
15. Sørensen, 1986
16. Wallerstein, 1974
17. Friberg og Hettne, 1984
18. Galtung, 1972, Galtung og Wirak, 1979
19. Hettne, 1982 og 83
20. Nerfin, 1977
21. Galtung og Wirak, 1979
22. Næss, 1974
23. Human Scale Development, 1989
24. Hettne, 1990
25. Hettne, 1982 og 1983
26. Frängsmyr, 1980
27. Sørensen, 1985, Galtung og Wirak, 1979
28. Vor fælles fremtid, 1987, Regeringens handlingsplan, 1988
29. Christensen, 1990
30. Vor fælles fremtid, 1987 s. 51
31. ibid. s. 73
32. ibid. s. 52
33. Regeringens handlingsplan, s. 6

Litteraturliste

Badham, Richard (1984), The Sociology of Industrial and Post-industrial Societies, Current Sociology vol. 32, no. 1, Spring 1984.

Baran, Paul, (1957), The Political Economy of Growth, New York, Monthly Review.

Bock, Kenneth, (1978), Theories of Progress, Development, Evolution, History of Sociological Analysis, Ed. Tom Bottomore & Robert Nisbeth, Heinemann, London.

Carlsen, Jørgen m.fl. (1984), Karl Marx og den moderne verden, Gyldendal.

Christensen, Erik (1990) Bæredygtig udvikling og demokrati. Arbejdstekst udgivet af Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitetscenter.

Friberg, Mats (1984), De nya rörelserna och de gamla, Mats Friberg og Johan Galtung, Rörelserna, Akademiforlaget. Stockholm.

Frängsmyr, Tore (1980), Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och utopier i västerlandsk tanketradition. Stockholm, Liber Forlag.

Frängsmyr, Tore (1982), Kommentar i Björn Hettne, Strömfåra och kontrapunkt i västerlandsk utvecklingsdebatt. Naturresurs- og miljøkommitten.

Galtung, Johan (1972) Two ways of being western: Some similarities between liberalism and marxism. International Peace Research Institute. Oslo.

Galtung, Johan og Anders Helge Wirak (1979). Menneskelige behov, menneskerettigheter og utviklingsteorier. Anders Helge Wirak (red.) Behov, utvikling og verdier. Oslo, Pax.

Hettne, Björn, (1982), Stömfåra och kontrapunkt i västerlandsk utvecklingsdebatt. Naturresurs- och miljøkommitten.

Hettne, Björn (1983), Den västerländska utvecklingsmodellen ifrågasatt, i Mats Friberg, Johan Galtung (red.) Krisen. Akademilitteratur. Stockholm.

Hettne, Björn (1990) Fem principper för en alternativ utveckling. Nordisk Netværk nr. 25-26.

Human Scale Development. An option for the Future (1989), by Max Neef a.o. Development Dialogue: 1.

Knudsen, Knud (1986), "Udvikling" og "fremskridt" - i den internationale arbejderbevægelses ideologi, teori og strategi frem til 1. verdenskrig. Årbog for Arbejderbevægelsens Historie, 1986. SFAH.

Lindhardt, Jan (1985), Udviklingstanken i europæisk kultur. Religionslæreren nr. 5.

Marx, Karl og Friedrich Engels (1952), Udvalgte skrifter bd. 1-2, København, Forlaget Tiden.

Marx, Karl (1970) Kapitalen, København Rhodos.

Nerfin, Marc (ed.) (1977), Another Development. The Dag Hammarskjöld Foundation, Uppsala.

Nisbeth, Robert (1980), History of the Idea of Progress, London, Heinemann.

Nielsen, Torben Hviid (1986). Udviklingens eller moralens realisme. Om fremskridt i Edward Bellamys og William Morris socialutopier. Årbog for arbejderbevægelsens Historie. SFAH.

Næss, Arne (1974), Økologi, samfunn og livsstil. Oslo, Universitetsforlaget.

Regeringens handlingsplan for miljø og udvikling (1988), Opfølgning af anbefalinger i rapporten fra Verdenskommissionen om miljø og udvikling og i FN's miljøperspektiv til år 2000. Statens Informationstjeneste.

Rostow, W.W. (1963), Den økonomiske udviklings faser, København, Munksgård.

Sabine, George H. (1968), A History of Political Theory, Ed. London, George G. Harrap & Co. LTD.

Schroll-Fleicher, Erik (red.) (1983). Evolution, kultur og samfund, Herning. Systime.

Sørensen, Georg, (1985), Peace and Development: Looking for the Right Track, Journal of Peace Reseach, vol. 22, no. 1.

Sørensen, Georg, (1986), Udviklingsteori og den tredie verden, Aalborg Universitetsforlag.

Teune, Henry (1988), Growth, Sage Libery of Social research, London. The International Encyclopedia of the Social Science,

Vor fælles Fremtid, Brundtland-kommissionens rapport om miljø og udvikling. FN-forbundet og MS 1987.

Wallerstein, Immanuel (1974), The Modem World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, New York & London.